

WEG MET DE REVOLUTIE!

LITERAIRE BIBLIOTHEEK

Deel 1

Gerard Reve, *De duiding aller dingen.*
Gerard Reve in Elsevier. Elsevier over Gerard Reve (2007)

Deel 2

Godfried Bomans, *Genieten in een gekkenhuis.*
De beste stukken uit Elsevier (2011)

Deel 3

Cees Nooteboom, *Op reis. Alle verhalen uit Elsevier.*
Deel 1: 1957-1960 (2012)

Deel 4

Cees Nooteboom, *Op reis. Alle verhalen uit Elsevier.*
Deel 2: 1986-2007 (2013)

Deel 5

André Malraux, *Gevelde eiken.*
Gesprekken met Charles de Gaulle (2014)

Deel 6

W.F. Hermans, *Weg met de revolutie!*
Al zijn artikelen uit Elsevier Weekblad (2019)

W.F. Hermans

**Weg
met de
revolutie!**

AL ZIJN ARTIKELEN UIT
ELSEVIER WEEKBLAD

Eerste druk: mei 2019

© Erven Willem Frederik Hermans

© Uitgeverij EW

Redactie: Marijke Brouwer en Tonny van Winssen

Omslagontwerp: Peter ter Mors

Boekverzorging: jooZt Mattheij

Foto omslag: Freddy Rikken

Druk en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Uitgeverij EW, Postbus 11, 1110 AA Diemen

Bestellen: shop.elsevierweekblad.nl

ISBN: 978 94 634 8064 2

NUR: 622

Elsevier is een geregistreerd merk van Elsevier B.V. en wordt gebruikt onder licentie.

INHOUD

Inleiding – Gerry van der List	9
In gesprek met mijzelf	29
De zitting	33
Tien herdersuurtjes	44
De verwaarloosde schrijver	50
Schichtig en nog luier	51
Een volk van knopjesdrukkers	60
Van duisternis tot licht, en terug	70
Het laatste woord over King Kong?	80
De jonge en de oude Bordewijk	93
‘Het station ziet eruit als een paleis voor schone kunsten’	105
Multatuli’s onbeschaamdheid	115
De moeder van een genie	127
De valkuilen van de geschiedenis	138
De literaire prijsstijging	148
Baudelaires demonie	153
Spaanse glorie verlicht Parijs	165
Wat is er eigenlijk tegen bundelen?	174
Wijs pessimisme	180
Een meester van het stoffelijke	191
Niemands leerling	201
Overtuigende braafheid	211
Uit de leerschool van madame Renard	218
Weg met de revolutie!	224

Wasdrang en werkracht	235
De spellingverpesters	242
Vondervotteimittiss	253
De verjaardag van een gaatje	264
Hoe rechtvaardig is het nageslacht	274
Liever schoenmaker	280
Een strijkbout met spijkers	291
Louise Brooks	299
Een pensionkamer in Berlijn	309
De laatste roker	319
Een dasspeld maar geen das	331
Het oudste snelheidsmonster	342
De natuur als kunstenaar	348
Zijn god was een mens	352
Reclame, kunst en sluikreclame	366
De wereld volgens Magnum	375
De toekomst van het Nederlands	380
De bloeitijd van het optimisme	385
Goede zaken met kwalijke afloop	397
De stippenschilder	407
Op het verkeerde been	415
Nederlands als tussentaaltje	426
Edgar Allan Poe's treurige leven	433
Dreyfus, voor en na de affaire	443
Wilt gij werkelijk genieten	447
Een bloemlezing van antipathieën	454
Mijn herinneringen aan ruim veertig boekenjaren	459
Kunst in kunstbars	468
Schatkamer van de fotografie	472
Nuttige dingen	476
Schilderen met een fototoestel	483
Vinden, scheuren, knippen en plakken	488
Verantwoording en dankwoord	495
Personenregister	496

INLEIDING

Wijs pessimisme: W.F. Hermans in *Elsevier*

Willem Frederik Hermans was een groot polemist. Het beruchtste voorbeeld van zijn schroeiende pen en strijdlustige aard is ongetwijfeld *Mandarijnen op zwavelzuur* (1964), een meedogenloze aanval op – in zijn eigen woorden – de ‘mislukelingen’ die ‘met elkaar de mislukking van de Nederlandse literatuur uitmaken’. Hij spaarde niets of niemand, ook niet het in 1945 opgerichte *Elseviers Weekblad*.

9

Het blad stond volgens hem ‘niet zozeer in dienst der cultuur, als in dienst der culturele misvattingen van zwarte handelaars en andere speksnijders’. Het had ‘werkelijk de allerkleinste lantarenopstekers die het vinden kon ingepalmd om voor te lichten over kunst, wetenschap en letteren’. De algemene strekking van *Elseviers Weekblad* zou niet zozeer zuur of bitter zijn, ‘als wel gedragen, op de manier waarop een doodkist wordt gedragen die bij warm weer te lang boven de grond is gebleven, om de miljoenen lezers van *Elsevier* de gelegenheid te geven allemaal één voor één hun instemming te betuigen met het lijk’.

Na deze sombere conclusie richtte Hermans zijn pijlen op de medewerkers van het tijdschrift afzonderlijk. Mr. E. Elias bijvoorbeeld noemde hij de ‘hofnar’, Piet Bakker de ‘hofhond’. J.W. Hofstra kon ‘niet lezen en nauwelijks stotteren, laat staan schrijven. Hij oefent het ambt van literair kritikus uit omdat hij uiterlijk veel weg heeft van een Duitse filmacteur

(Adolf Wohlbrück).’ En: ‘Edward Bouquin is het olijke cultu-
rele geweten. Bouquin betekent: 1) oud boek van geringe
waarde 2) oude bok, 3) mannetjeskonijn. Ik kan het ook niet
helpen, het staat in Larousse.’

10 Zelfs de meest fervente Hermans-bewonderaar zal moeten
toegeven dat deze aanvallen niet allemaal een even hoog ni-
veau hebben. De beroemde schrijver kon erg flauw uit de hoek
komen. Zo verwees hij graag naar lichamelijke tekortkomin-
gen van zijn tegenstanders, wat een polemiek doorgaans in-
houdelijk niet sterker maakt. Slordig was hij af en toe ook. Hij
meende *Elseviers Weekblad* bijvoorbeeld te moeten aanduiden
met *Elsevier's Weekblad*, met een verzonnen apostrof. Her-
mans leed aan ‘apostrofitis’, zo is later weleens opgemerkt
door een van zijn favoriete doelwitten en felste critici, de
hooggeleerde publicist Hugo Brandt Corstius.

Rancune was Hermans allerminst vreemd. Misschien
speelde deze ook wel mee in zijn kritische kijk op *Elseviers
Weekblad*. Het blad had in de bespreking van zijn boek *Ik heb
altijd gelijk* (1951) vooral aandacht besteed aan de flaptekst
(‘het enige boeiende bestanddeel van het boek’) en had verder
uiting gegeven aan een afkeer van het ‘gezanik van den onge-
lukkigen heer Hermans’.

Later zou het allemaal goed komen. Vanaf de jaren zeventig
leverde Hermans incidenteel bijdragen aan *Elseviers
Magazine* en in 1986 werd hij zelfs vaste medewerker. Dat
was de verdienste van hoofdredacteur André Spoor. Als veel-
geprezen baas van *NRC Handelsblad* was hij al naar Parijs, de
woonplaats van Hermans, afgereisd om met succes de schrij-
ver ertoe te bewegen voor zijn krant te schrijven. En toen
Spoor was aangetreden bij *Elseviers Magazine*, paste het aan-
trekken van literaire grootheden goed bij zijn verlangen het
blad een hoger cultureel aanzien te geven en meer salonfähig
te maken.

Hermans had eerder voor *Vrij Nederland* en de *Haagse
Post* geschreven, maar conflicten, die hij heel vaak heeft uitge-

vochten in zijn leven, maakten al snel een eind aan de samenwerking. Bij *Elsevier* hield hij het zeven jaar vol. In 1993 gingen de partijen uiteen. Met ruzie uiteraard.

Deze bundel bevat alle stukken die Hermans schreef voor *Elseviers Magazine* en *Elsevier*, zoals het blad vanaf mei 1987 heette, afgezien van voorpublicaties. De afgedrukte versie is de oorspronkelijke versie, zoals lezers van het tijdschrift die onder ogen kregen. Sommige artikelen zijn opgenomen in de bundels *Door gevaarlijke gekken omringd* (1988) en *Malle Hugo* (1994). Hermans had de gewoonte om bij bundeling zijn beschouwingen nog eens grondig onder de loep te nemen. Hij voegde er hier en daar wat aan toe, schrapte dingen, corrigeerde foutjes en fouten.

Soms toonde hij zich bereid kritiek ter harte te nemen. In een portret van Arthur Schopenhauer schreef hij op 5 december 1987 in *Elsevier* dat de Duitse filosoof zijn moeder en zus nooit had geholpen. De slavist en Schopenhauer-bewonderaar Karel van het Reve betoogde een week later in een ingezonden brief dat het met dit gebrek aan hulpvaardigheid wel meeviel. Reden voor Hermans om in *Malle Hugo* 'hielp hij ze niet' te veranderen in 'was het hem geen genoeg en ze te helpen'. Zulke nuttige informatie is te vinden in de, met veel zorg samengestelde, *Volledige Werken* van Willem Frederik Hermans, die bij uitgeverij De Bezige Bij verschijnen.

De kop boven het artikel over Schopenhauer luidde 'Wijs pessimisme'. Dit is ook wel een mooie typering voor het denken van de schrijver zelf. Hermans raakte niet geïnfecteerd door het hervormingsdenken dat Nederland vanaf de jaren zestig in zijn greep had gekregen. Hij bleef onbewogen observeren en analyseren, en hij stelde vast dat de geëiste veranderingen doorgaans geen verbetering betekenen, vaak eerder een verslechtering. Typerend is zijn beschouwing 'Weg met de revolutie!', die verscheen in het kerstnummer van *Elsevier* van 1988 naar aanleiding van de aanstaande herdenkingen van de Franse Revolutie. Het kenmerk van revoluties, legde Hermans

uit, is het ter dood brengen van andersdenkenden. Het zijn kosmetische veranderingen, 'want diep in mijn hart ben ik ervan overtuigd, dat er eigenlijk nooit veel verandert in de wereld. (...) Ondanks alle gepraat over broederschap is de neiging van de mensen elkaar te belasteren, te bedriegen, te bestelen en te vermoorden, niet kleiner dan voorheen.'

12 Zijn gebrek aan vooruitgangsoptimisme kwam ook mooi naar voren in een boeiende discussie die Hermans publiekelijk voerde over de 'culturele revolutie' die in Nederland uitgekoken leek. Zijn opponent, de schrijver Harry Mulisch, vond het allemaal prachtig. De verbeelding aan de macht – daar zou veel goeds uit voortkomen. Maar Hermans legde uit dat maatschappelijke veranderingen worden teweeggebracht door nieuwe uitvindingen, niet door provo's. De industriële revolutie was volgens de uitgesproken bètaman van oneindig veel meer gewicht geweest dan de Franse Revolutie. Politici hadden volgens hem sowieso de neiging er een potje van te maken. Zijn zienswijze sloot aan bij de uitgangspunten van het, in Nederland weinig populaire, conservatisme: de mens is geneigd tot alle kwaad, mensen zijn ongelijk, de samenleving is niet maakbaar, maatschappelijke hervormingen maken de toestand in de regel alleen maar erger.

De sombere aard van Hermans zal grotendeels zijn aangeboren. Maar zijn pessimisme is ongetwijfeld aangewakkerd door zijn jeugd in de Tweede Wereldoorlog en het opgroeien in een gezin dat hem zeer tegenstond.

Eerzucht

'De ergste ramp die Willem Frederik Hermans heeft getroffen, was zijn geboorte.' Dit is de pakkende openingszin van *Hermans. Zijn tijd, zijn werk, zijn leven* (1999), een biografie van Hans van Straten. De schrijver, die zich een tijd bevriend met de hoofdpersoon van zijn boek mocht noemen, schildert in donkere tinten de jeugd van Hermans. Met een tiran van een vader die het leven van zijn op 1 september 1921 in Amster-

dam geboren zoon met ijzeren hand regeerde en een moeder die steeds de kant van haar echtgenoot koos. En dan was er nog het drie jaar oudere en slimme zusje Corry, die consequent werd voorgetrokken. Het was een droevige jeugd in een als vijandig ervaren wereld. Typerend voor zijn opvoeding vond Wim dat zijn vader Multatuli ‘Malletui’ noemde: ‘Een schrijver was mal, zo ben ik opgevoed.’ Op school werd hij gepest. Zijn medeleerlingen wachtten hem op en sloegen, schopten en duwden hem. Na schooltijd liepen ze achter hem aan en joelden: ‘Stijve Jezus, stijve Jezus!’ Intussen koesterde Wim een kolossale eerzucht. Hij wilde uitblinken.

Het eerste deel van de officiële biografie van Hermans schetst geen ander beeld. De Leidse hoogleraar Willem Otterspeer, die als enige toegang tot het archief van de schrijver heeft gekregen, besteedt veel aandacht aan de dood van Corry. De geliefde modelleerlinge werd tot ieders verbijstering in mei 1940 doodgeschoten door haar 23 jaar oudere neef en minnaar, die vervolgens zichzelf een kogel door het hoofd joeg. Het is volgens Otterspeer de meest cruciale gebeurtenis in het leven van Hermans geweest, een drama dat zijn kijk op het bestaan heeft bepaald. Zo wreed kon de wereld zijn.

Het eerste deel van de biografie heeft als titel *De mislukingskunstenaar* (2013). Niet omdat Hermans was mislukt. Hij behoorde tot de meest gerespecteerde kunstenaars van Nederland en werd, samen met Mulisch en Gerard Reve, tot de Grote Drie van de vaderlandse literatuur gerekend. Maar het succes en de erkenning hebben het gevoel van falen nooit kunnen wegnemen. Het leven van Hermans is doortrokken van een verlangen dat te groot is voor vervulling. Zoals het heet in zijn novelle *Het grote medelijden*: ‘Ik eis meer dan er op deze wereld te vinden is.’

Na het hoofdstedelijke Barlaeus-gymnasium, waar hij een keer een klas moest overdoen, wilde Hermans geologie studeren. Dit stuitte echter op verzet van zijn vader. Het werd eerst sociale geografie en daarna fysische geografie. Tijdens zijn

studie deed hij iets wat pas zeventig jaar later door Otterspeer zou worden onthuld. De biografie kreeg een document aangevoerd waaruit bleek dat Hermans zich in 1942 had aangemeld bij de Kultuurkamer, het door de Duitse bezetter ingestelde instituut dat de kunstenaars in Nederland registreerde. Otterspeer doet hier zelf nogal luchtig over. Toch moet zijn onthulling een schok zijn geweest voor alle bewonderaars van Hermans. Zij weten dat juist hij een scherpstrijper was die een hard oordeel velde over mensen die tijdens de oorlog verkeerde keuzes hadden gemaakt.

14 **Eenzelvig**

Hermans leek als schrijver alles opzij te zetten voor de literatuur zonder compromissen te sluiten. Maar de vraag is of hij zich niet liever had willen onderscheiden als man van de wetenschap. Op het gymnasium koos hij in elk geval voor de bèta-richting. 'Homerus lezen, ik vond het iets ontzettend saais.' Hij bleef liefde koesteren voor exacte vakken, maar was er niet goed genoeg in om de top te kunnen bereiken. Hij besefte nooit een tweede Albert Einstein te zullen worden.

Met de letterkunde boekte hij aanvankelijk evenmin groot succes, althans commercieel. Hij kreeg lof toegezwaaid voor zijn verzetsroman *De tranen der acacia's* (1948), maar de zilvervloot voer zeker niet binnen. De Bezige Bij wees hem een aantal keren af en bij zijn eigen uitgeverij, Van Oorschot, waren de inkomsten dermate teleurstellend dat hij een keer een accountant inhuurde om de opgegeven verkoopcijfers te controleren. Veelzeggend was dat hij zich gedwongen zag *Mandarijnen op zwavelzuur* in eigen beheer uit te geven.

Gelukkig had Hermans in 1952 een aanstelling gekregen aan de Rijksuniversiteit Groningen, zodat hij een vaste bron van inkomsten had. In 1958 werd hij daar benoemd tot lector in de fysische geografie. Hij was toen inmiddels vader. Nadat eerst een kind de bevalling niet had overleefd, was op 6 februari 1955 een zoon ter wereld gekomen.

Ruprecht bleef het enig kind van Willem Frederik Hermans en de Surinaamse Emmy Meurs, die in 1950 in het huwelijk waren getreden. Zij moet een tamelijk eenzaam leven hebben geleid, met een eenzelvige, asociale echtgenoot die niet altijd weerstand kon bieden aan de verleidingen van andere vrouwen. Toch bleven ze bij elkaar. Zoals Emmy zei: 'Mijn bed was het warmst.'

Het academisch leven slokte Hermans niet bepaald op. Hij gaf bijna geen college, publiceerde na zijn proefschrift (1955) nauwelijks meer iets op zijn vakgebied en maakte geregeld op kosten van de universiteit tripjes die met zijn literaire activiteiten samenhangen. Zijn functioneren werd zelfs onderwerp van onderzoek. Er werd niet aangetoond dat de lector zijn plichten had verzuimd, maar hij had genoeg van het universitaire bestaan in Groningen.

Tot zijn frustratie zonder hoogleraar te zijn geworden, verhuisde Hermans in 1973 naar Parijs om daar te leven van de pen. Hij genoot inmiddels aanzien als groot schrijver, vooral door de romans *De donkere kamer van Damokles* (1958) en *Nooit meer slapen* (1966). Dergelijke literaire meesterwerken leverden hem in 1971 de P.C. Hooftprijs op. Maar omdat hij slechts 8.000 gulden zou incasseren, in plaats van de hem aanvankelijk door een ambtelijke tikfout voorgespiegelde 18.000 gulden, weigerde hij de onderscheiding. Later, in 1977, zou hij wel uit handen van de Belgische koning Boudewijn de Prijs der Nederlandse Letteren in ontvangst nemen.

Vanuit Parijs bleef Hermans zich naar hartelust met Nederland bemoeien. Hij ridiculiseerde het personeel van de Rijksuniversiteit Groningen in de sleutelroman *Onder professoren* (1975) en sprak zich in columns uit over (linkse) gekkigheid in het vaderland. Een belangrijke triomf boekte hij in de felle pennenstrijd over Friedrich Weinreb, een Joodse collaborateur die door vooraanstaande intellectuelen als een goedwillende Jodenhelper werd beschouwd. Hermans zag hem als een oplichter, wat de feitelijk correcte visie bleek te zijn. Dit sterkte

hem in zijn opvatting altijd gelijk te hebben. Zeker progressief Nederland dacht daar anders over. In 1986 verklaarde het Amsterdamse stadsbestuur, onder aanvoering van PvdA-burgemeester Ed van Thijn, Hermans zelfs tot persona non grata, omdat hij, in strijd met een culturele boycot, lezingen had gegeven in Zuid-Afrika.

In 1991 verkaste Hermans naar Brussel. In Parijs bleven de huren stijgen. Bovendien waren Hermans en zijn vrouw in 1988 in hun appartement overvallen door een Nederlandse maniak. De fanatieke roker hoestte toen al onrustbarend, waardoor het geen verbazing wekte dat bij hem longkanker werd vastgesteld. Op 27 april 1995 overleed Hermans, in het bijzijn van zijn vrouw en zoon, in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht.

16

Bokshouding

Een van de boeken over Hermans heeft een titel die nogal in strijd is met zijn imago van misantroop zonder vrienden: *De aardigste man ter wereld* (2002). Auteur was Freddy de Vree, een Belgische radiojournalist die voor de BRT met de gevreesde literator samenwerkte en geleidelijk diens sympathie won. Willem Frederik wordt bij hem zelfs 'lieve Wim' en krijgt lof toegezwaaid als alwetende leraar en begripvolle vader. Om te getuigen van hun warme relatie heeft De Vree een heleboel foto's, brieven en transcripties van bandopnamen van WFH bijeengebracht. Daarnaast dist hij, naar eigen zeggen op een onwetenschappelijke en niet-chronologische manier, anekdotes op. Zo lezen we, tot vervelens toe zelfs, dat Wim verzot was op Belgische frietjes.

Met de aardigheid van Hermans blijkt het overigens best mee (of tegen) te vallen. De Vree vertelt al gauw over de woedeaanvallen van Hermans. Zoals de keer dat hij met een futiele aanleiding dusdanig uitviel tegen de vriendelijke uitgever Geert Lubberhuizen dat de aanwezige dames als een Grieks koor in huilen uitbarstten. Ook zijn angst financieel be-

nadeeld te worden, komt ter sprake. De BRT belde hij zo vaak op om te vragen waar zijn honorarium bleef, dat De Vree de neiging kreeg zelf maar het bedrag voor te schieten.

Hermans voelde zich altijd door gevaarlijke gekken omringd. Hij stond alleen, in een sadistisch universum waar mensen op voet van oorlog met elkaar verkeerden. De schrijver leek permanent kwaad en verongelijkt. Hij voelde zich altijd tekortgedaan, door zijn collega's, door de critici, door het Nederlandse volk in zijn geheel, en kon geweldig tekeergaan. Tirades vormden zijn specialiteit. Hij richtte zijn pijlen niet alleen op auteurs en denkers van zijn eigen statuur. Waar maakte hij zich druk om, was soms de vraag die zich opdrong als hij weer eens een aanval lanceerde op een onbeduidende schrijver.

17

De aanvallen konden een vernietigende werking hebben. De beminnelijke Dordtenaar Cees Buddingh' bijvoorbeeld is nooit meer helemaal de oude geworden nadat Hermans diens werk met de grond gelijk had gemaakt. De woordspelingen waren in de polemieken doorgaans niet het sterkste element. Hermans hield ervan de namen van zijn opponenten te verhaspelen. De schrijver Henk van Galen Last bijvoorbeeld zag zijn naam verbasterd tot 'Van Gal en Last', en de dichter en criticus Dick Binnendijk werd in *Mandarijnen op zwavelzuur* 'Dun Buitenmuur' genoemd.

Als polemist was Hermans een terrorist, meent zijn biograaf Otterspeer. Dichter Gerrit Kouwenaar sprak over zijn permanente bokshouding. 'Hij is een knokploeg op zijn eentje.' Rudy Kousbroek drukte het iets voorzichtiger uit. De schrijver noemde zijn collega 'iemand die de mensen met stokslagen trachtte tot verstandig gedrag te dwingen'.

Kousbroek was een vriend van Hermans die in ongenade viel. Een vertrouwd patroon. Steeds werden vriendschappen opgezegd, vaak om onnozele redenen. Hermans was volgens Otterspeer iemand die 'mensen als gebruiksvoorwerpen beschouwde en tot de conclusie was gekomen dat hij met de ver-

keerde voorwerpen zat opgescheept. Zijn vrienden, zijn uitgever: verkeerd. Zijn vrouw en zijn zoon niet minder.' Als hij zich bedonderd voelde – en dat was heel vaak – wilde hij op een agressieve manier een rekening vereffenen. Haat en walging lagen de geboren buitenstaander beter dan genegenheid en mededogen. 'Ik voel mij zo veilig als ik aan iemand de pest heb,' schreef hij in een brief. Rancune en ressentiment vormden een belangrijke motor achter het schrijverschap van Hermans, legt Otterspeer uit in het tweede deel van zijn biografie. De titel luidt dan ook: *De zanger van de wrok* (2015).

18

Zedenverwildering

De eerste keer dat Hermans in *Elseviers Magazine* stond, was in het nummer van 27 mei 1967. Het was een interview met zichzelf, waarin het vooral over de Nederlandse film ging. Er waren volgens Hermans twee soorten Nederlandse films. 'De eerste soort is slecht, de tweede soort is mooi maar saai.' De constructie van de meeste Nederlandse films deugde meestal niet, omdat Nederlanders ongaarne dachten in symbolen. Aanleiding voor 'In gesprek met mijzelf' was de verfilming van Hermans' *Paranoia* door Adriaan Ditvoorst. De fotografie van Jan de Bont vond de schrijver prachtig, de muziek van Marco Klein heerlijk, het spel van Pamela Rose bijna onbegrijpelijk goed. Maar een tekortkoming was dat Ditvoorst bijna alle dialogen had weggelaten, waardoor de acteurs erbij stonden zonder tekst.

Daarna verscheen er af en toe een artikel van Hermans in *Elseviers Magazine*, in overleg met redacteur Wim Zaal, die de contacten onderhield met cultuurdragers. Zo reageerde de schrijver op 21 mei 1977 uitvoerig op het boek *Literatuur en ethiek* van tien zielenherders en professoren, meest van gereformeerde huize, over zedenverwildering in de hand werkende literatuur, met twee van zijn eigen werken als rode draad. De recensent kwam tot de conclusie dat de meeste auteurs geen benul hadden van literatuur en alleen wisten hoe de moderne

herder met doodoeners zijn schaapjes toespreekt. Verder was hij, voor zijn doen, vrij mild. Hij begon met te zeggen dat moderne christenen het zwaarder hebben dan ooit 'en hun lot dient, hoeveel blijmoedigheid ze ook mogen blijven uitstralen, zonder overdrijving droevig te worden genoemd'.

Deze compassie wijst op een veranderende houding jegens godsdienst. Al jong toonde Hermans weinig eerbied voor religieuze verschijnselen. Toen zijn moeder vertelde over de kleine Jezus die in het stro werd geboren, zei kleine Wim: 'Wat zal die een vlooiën hebben gehad.' Later zou hij geregeld zijn afkeer van godsdienst tonen. Hij geloofde niet in het bestaan van goden en zag de God van islam, jodendom en christendom als een sadist. Berucht werd een verzuchting van het personage Lodewijk Stegman in de roman *Ik heb altijd gelijk* (1951): 'De katholieken! Dat is het meest schunnige, belazerde, onderkruiperige, besodemierterde deel van ons volk! Maar die naaien erop los! Die planten zich voort! Als konijnen, ratten, vlooiën, luizen. Die emigreren niet! Die blijven wel zitten in Brabant en Limburg met puisten op hun wangen en rotte kiezen van het ouwels vreten!'

Deze antipapistische uitspraken leidden zelfs tot een proces, waar Hermans, na een krachtige pleitrede over de waarde van vrijheid van meningsuiting van de literator, werd vrijgesproken. Later, toen christenen naar de marge van de samenleving verdwenen, leek Hermans zijn belangstelling voor hen als doelwit te verliezen. Hij zocht andere vijanden en richtte zich vooral op progressief Nederland.

De laatste losse bijdrage van Hermans aan *Elseviers Magazine* werd in 1982 gepubliceerd. Het ging wederom om een bespreking van een boek waarin zijn eigen werk werd geanalyseerd, *Voetstappen van WFH* door J.J. Oversteegen. Hij vond het 'geen prettige lectuur' met veel fouten en 'kortademig gesnuffel'. Maar misschien was het niet verstandig om zulke kritiek te leveren, besefte hij: 'Als ik aantoon dat iemand een prutser is of een leugenaar, maakt hij ogenblikkelijk carrière.'

Het eerste stuk van Hermans als vaste medewerker van *Elseviers Magazine* verscheen op 13 september 1986. In 'Een volk van knopjesdrukkers' nam hij de neergang van het vaderlandse onderwijs onder de loep, waaraan de PvdA-minister Jos van Kemenade in de jaren zeventig een sterke bijdrage zou hebben geleverd. 'De geschifte rode kleuterleider Kemenade (sic) nam daarbij het voortouw, zoals aan de touwtjes trekken heet in progressivistische parochietaal.' Een definitie van een goede onderwijzer was volgens Hermans heel eenvoudig te geven: 'een man of vrouw die, zonder geschreeuw en zonder trappen uitdelen en zonder dat de kinderen in slaap vallen of hun aandacht verliezen, in zo weinig mogelijk tijd zoveel mogelijk kennis overdraagt'. Maar schrijven, lezen en rekenen werden in Nederland steeds meer overbodig gedacht, 'weetjes' kwamen in een slechte reuk te staan.

Vliegende schotels

Hermans schreef over van alles en nog wat in *Elsevier*. Hij klaagde over 'de spellingverpesters', gesubsidieerde non-valeurs die steeds nodeloos de spelling veranderen en daarmee schrijvers het leven zuur maken. Hij kraakte Hendrik Marsmans roman *Zelfportret van J.F.* af, waarbij de ontknoping op haar kop wordt afgedrukt. Hij wijdde een geestige bespreking aan *Een dasspeld uit Toela* van Maarten 't Hart. Ook grappig waren, in een terugblik op ruim veertig jaar rondlopen in het boekenvak, de herinneringen aan Juliana, de 'arme koningin' die zo met vliegende schotels in de weer was dat ze niet toekwam aan het lezen van boeken en in het gezelschap van schrijvers niet wist wat ze moest zeggen.

Klagen kon Hermans als de beste. Zo betoogde hij in 1987, naar aanleiding van de onwil van CDA-minister Elco Brinkman om de P.C. Hooftprijs uit te reiken aan Hugo Brandt Corstius, dat in Nederland de neiging bestond schrijvers als kermisklanten te behandelen. Een probleem was dat er te veel literaire prijzen waren en te weinig goede schrijvers. Om er

venijnig aan toe te voegen: ‘Toch begreep de minister die uiteindelijk te beslissen had wel dat je, bij gebrek aan beter, niet de eerste de beste onartistieke herrieschopper of andere piet-grijze psychopaat bekronen kon.’

Maar naast minachten en afkraken kon Hermans bewonderen en prijzen. Zo schreef hij in *Elsevier* grote, waarderende stukken over het verzameld werk van Ferdinand Bordewijk en over Multatuli, ‘onze leesbaarste oude schrijver’. Relatief veel aandacht schonk hij aan een van zijn belangrijkste liefhebberijen: fotografie. De hoofdpersoon in zijn verhaal *Preamble* zegt zelfs: ‘Mijn grootste ongeluk is dat ik niet als machine ter wereld ben gekomen en dat ik niet met licht kan schrijven als een fototoestel.’ Graag bezocht Hermans tentoonstellingen van fotografen om er met een grote kennis van zaken over te schrijven.

Wim Zaal deed geregeld voorstellen voor artikelen, die niet alle in dank werden aanvaard. Zo wilde Hermans geen stuk over literaire polemieken schrijven: ‘Het is te veel gevraagd als men van een acrobaat verlangt ook nog de geschiedenis van het circus te boek te stellen.’ Het idee om een recensie te schrijven van *Boze brieven van Bijkaart* (een pseudoniem van Hermans zelf) vond hij wel grappig, maar voerde hij toch niet uit. Bijkaart had zo positief over hem geschreven dat het ongeloofwaardig zou zijn als hij op zijn beurt deze schrijver ging prijzen. Hij hoopte wel dat Zaal zou uitleggen waarom hij afzag van een recensie, zodat er niet een wraakactie zou volgen. ‘Dat zou ik niet graag hebben, want Bijkaart heeft een puntig pennetje, hoor!’

Zaal vond Hermans een charmante man bij wie hij wél het gevoel had steeds op zijn hoede te moeten zijn. Na zijn eerste interview met Hermans in maart 1977 in Parijs had hij hem omschreven als een uiterst voorkomende sfinx, een hoofdgastheer met een air van reserve. Hij maakte een wat eenzame indruk. Dat klopte. In een later interview voor *Elsevier* vertelde Hermans Zaal dat hij in zijn Parijse periode maar bij één